

*Барчій М. С., старший викладач кафедри психології
Мукачівського державного університету (м. Мукачево)
Фозекош А. В., магістрант психології Мукачівського
державного університету (м. Мукачево)*

КОМУНІКАТИВНА КУЛЬТУРА ЯК СКЛАДОВА ПСИХОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ПСИХОЛОГІВ

В статті розглядається поняття комунікативної культури як складової психологічної компетентності майбутніх фахівців-психологів. Розкрито суть поняття «комунікативна культура», визначено місце комунікативної культури у структурі психологічної компетентності та її зв'язок з комунікативною компетентністю, представлено структуру комунікативної культури психолога.

Ключові слова: комунікативна культура, структура комунікативної культури, психологічна компетентність, комунікативна компетентність.

В статье рассматривается понятие коммуникативной культуры как составляющей психологической компетентности будущих специалистов-психологов. Раскрыта суть понятия «коммуникативная культура», определено место коммуникативной культуры в структуре психологической компетентности и ее связь с коммуникативной компетентностью, представлена структура коммуникативной культуры психолога

Ключевые слова: коммуникативная культура, структура коммуникативной культуры, психологическая компетентность, коммуникативная компетентность.

Актуальність дослідження. У сучасній психологічній науці значно актуалізується проблема розвитку психологічної культури студента-психолога. З огляду на нову ситуацію в освітньому просторі України, психологічна культура студента-психолога визначає його психологічну готовність якомога повніше реалізовувати культуротворчу, гуманістичну функції, здатність оволодівати професійними цінностями.

Комунікативна культура є основною структурною складовою професіоналізму майбутнього психолога, вона є умовою і передумовою ефективності професійної діяльності, показником професійної компетентності і професійного самовдосконалення. Для психолога, як суб'єкта професійної діяльності, способом пізнання і перетворення світу виступає професійна культура, а способом перетворення і реалізації себе в професії – комунікативна культура.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Цілісному, концептуально побудованому осмисленню комунікативної культури передували дослідження педагогів, психологів, соціологів, філософів, присвячені вивченню різних складових культури особистості і комунікативно-інформаційного підходу до даної категорії. Сучасна психологія створює широке теоретичне підґрунтя для вивчення і осмислення феномена комунікативної культури, зокрема питання, присвячені комунікативній культурі, розглянуті у дослідженнях Г.Н. Артемьєвої, О.О. Бароненко, А.В. Білоножко, В.А.

Возчикова, В.О. Григорьєвої-Голубєвої, Ю.В. Ємельянова, С.В. Знаменської, О.М. Корняки, О.В. Кравченко, А.О. Позднякової, Т.О. Слухай, Л.А. Пономаренко та ін. [3; 4; 7].

Мета дослідження: вивчення комунікативної культури як складової психологічної компетентності практичного психолога.

У своєму об'єктивному значенні комунікативна культура являє собою діючий у суспільстві культурний код спілкування, характерними особливостями якого є упорядкованість, системність, вербалізованість, нормативність, моральність тощо. Послугування цим кодом у конкретних ситуаціях спілкування дає змогу людині здійснювати нормальну комунікативну діяльність, забезпечує її повноцінний зв'язок із соціумом. У суб'єктивному значенні комунікативну культуру можна розуміти як складну систему закріплених у структурі психіки людини якостей, що мають моральний смисл, і вмінь ефективної взаємодії, які дають змогу досягати особистісно і соціально значущих цілей [3].

Виклад основного матеріалу дослідження. Ряд дослідників визначають комунікативну культуру як рівень сформованості міжособистісного досвіду, тобто навченості взаємодії з оточуючими, який потрібний індивіду, щоб у межах своїх здібностей і соціального статусу успішно функціонувати у відповідному суспільстві. Так, Ю.В. Ємельянов простежує залежність комунікативної культури від індивідуальних здібностей особистості, від її соціальної

мобільності. Дослідник зазначає, що на комунікативну культуру впливають зміни, які відбуваються у суспільстві, і, у зв'язку з цим, вона не може бути готовою характеристикою індивіда. Комунікативна культура – це «конгломерат знань, мовних і немовних умінь і навичок спілкування, що набувалися людиною в ході природної соціалізації, навчання і виховання. Це складна особистісна характеристика, що включає психологічні знання, комунікативні здібності, уміння і навички, а також деякі властивості особистості (темперамент, характер, емоційні стани), що виявляються у спілкуванні з людьми» [2].

Розглядаючи комунікативну культуру як специфічний спосіб організації спілкування, С.В. Знаменська відзначає, що вона характеризується наявністю комунікативного ідеалу, системою комунікативних норм і правил, ставленням до співбесідника як до цінності, знанням його індивідуальних особливостей, власних комунікативних здібностей і умінням володіти комунікативною ситуацією. Комунікативна культура є системою внутрішніх ресурсів, необхідних для побудови ефективної комунікації в певному колі ситуацій міжособистісної взаємодії [3].

О.В. Кравченко розуміє комунікативну культуру особистості як комплекс сформованих знань і умінь у царині міжособистісного спілкування, які проявляються в ставленні до людей, в умінні контролювати регулювати свою мовленнєву поведінку, грамотно аргументувати свою позицію, продуктивно співпрацювати за допомогою вербальних і невербальних засобів та способів спілкування [5].

Отже, комунікативна культура – це властивість її носія, яка дозволяє йому відтворювати засвоєні ним знання, цінності, моральні й етичні норми, проявляючи індивідуальні та особистісні якості, досягати конгруентного спілкування.

На думку О.М. Корніяки, комунікативна культура тлумачиться як морально зорієнтований засіб спілкування, що забезпечує афективно-інформаційний обмін між людьми, опосередковує їхню взаємодію та взаємовплив, уможлиблює міжособистісне сприймання та взаєморозуміння (перцепцію); це більш-менш довершена готовність і спроможність особистості до спілкування з оточенням [4].

У зв'язку з цим комунікативна діяльність суб'єкта спілкування не просто спрямовується метою обміну інформацією

(сприймання-передавання відомостей), а й детермінується складною системою потреб, намірів, інтересів, настановлень, якостей, емоцій, ідеалу спілкування тощо, які належать до особистісного рівня його комунікативної культури.

Отже, комунікативну культуру можна розглядати і як систему внутрішніх ресурсів, необхідних для побудови ефективної комунікації в певному колі ситуацій міжособистісної взаємодії. Культура в спілкуванні має інваріантні загальнолюдські характеристики і в той же час характеристики, історично і культурно обумовлені. Особистість повинна бути направлена на отримання багатой різноманітної палітри психологічних позицій, засобів, які допомагають повноті самовираження партнерів, всім граням їх адекватності – перцептивної, комунікативної, інтерактивної.

Розглядаючи комунікативну компетентність як операційну складову комунікативної культури, яка виконує функціональну роль у комунікативному процесі, доцільно враховувати, що вона, в свою чергу, є структурним компонентом психологічної компетентності фахівця. Тому розкриття змісту і специфіки комунікативної культури студента-психолога доцільно, на нашу думку, пов'язати із визначенням специфіки його психологічної компетентності.

О.І. Бондарчук виокремлював декілька підходів до дослідження проблеми психологічної компетентності особистості, у яких, з одного боку, акцентується увага на особистісних характеристиках людини, що визначають компетентність (акмеологічний, конструктивістський, особистісно-діяльнісний підходи), а з іншого – основну увагу приділено досвіду, характеристикам діяльності та особливостям виконання, що вимагають тієї чи іншої компетентності (кваліфікаційно-функціональний підхід). При цьому знання, навички, здібності, мотиви, цінності та переконання розглядаються як потенціальні складові компетентності, як роблять людину компетентною лише тоді, коли забезпечують ефективне та якісне виконання нею певної діяльності [1].

Інтеграція зазначених підходів забезпечує можливість визначення змісту психологічної компетентності фахівців з урахуванням загальних специфічних особливостей їхньої професійної діяльності як системної якості особистості, що містить професійно-особистісні установки,

властивості щодо засвоєння та ефективного використання психологічної інформації у процесі професійної діяльності, а також відповідні вміння, навички, які дозволяють творчо якісно здійснювати професійні функції.

Психологічна компетентність є системним особистісним утворенням, що виявляється на різних рівнях психологічної реальності людини: у внутрішньому плані – у саморегуляції, зовнішньому плані – у діяльності та взаємодії.

У результаті психологічна компетентність забезпечує здатність особистості: адекватно оцінити власні здібності, можливості, рівень домагань, психологічні особливості; обирати найбільш ефективний варіант поведінки у певній ситуації; регулювати власний емоційний стан, долати критичні життєві ситуації та ін.

Спираючись на підхід Н.В. Кузьміної [6], у структурі психологічної компетентності виокремлюють декілька взаємопов'язаних підструктур. На думку автора, психологічна компетентність являє собою структуровану систему знань про людину як особистість, індивідуальності, суб'єкта праці та особистості, включеному в індивідуальну чи спільну діяльність, що здійснює професійні та інші взаємодії. Психологічна компетентність складається з декількох взаємопов'язаних підсистем:

1) соціально-перцептивної компетентності (знання людей, її основу становить спостережливість і проникливість);

2) соціально-психологічної (закономірності поведінки, діяльності і відносин людини, включеного в професійну групу);

3) аутопсихологічної компетентності (самопізнання, самооцінка, самоконтроль, уміння управляти своїм станом і працездатністю, самоефективність);

4) комунікативної компетентності (знання про різні стратегії та методи ефективного спілкування);

5) психолого-педагогічної компетентності (знання методів здійснення впливу).

Для розуміння змісту складових психологічної компетентності важливим являється також підхід Т.М. Щербакової, згідно якого у структурі психологічної компетентності можна виокремити:

1) когнітивну компетентність, що забезпечує ефективне розв'язання проблем за рахунок розширення індивідуального

патерну оптимального пошуку рішень, тактичного та стратегічного навчіння;

2) комунікативну компетентність, що дає можливість успішно позиціонувати себе як суб'єкта спілкування, продукуючи позитивні стосунки з іншими людьми;

3) соціальну компетентність, яка забезпечує адаптацію, можливість високих досягнень у результаті застосування конструктивних стратегій активності при збереженні адекватності поведінки у динамічній соціальній реальності;

4) аутопсихологічну компетентність, що обумовлює ефективність прогресивного розвитку за рахунок активізації особистісних ресурсів, саморефлексії на основі самодіагностики власних можливостей, оптимізації саморегуляції та самоконтролю, а також індивідуальної системи способів прийомів психологічної підтримки [1].

Аналізуючи основні погляди на структуру психологічної компетентності майбутнього психолога, ми приходимо до висновку, що її основу становлять складові, які забезпечують ефективну міжособистісну взаємодію, включаючи рефлексивні процеси особистості та використання всього комунікативного потенціалу. Саме комунікативна сфера, за О.Е. Смирновою, є основною саме для фахівця у сфері психології, оскільки психологу постійно доводиться мати комунікативні зв'язки з іншими людьми, а вміння встановлювати рапорт і підтримувати контакт є надзвичайно необхідним у практичній діяльності.

Комунікативна компетентність включає засновану на знаннях та чуттєвому досвіді здатність психолога-практика орієнтуватись в ситуаціях професійного спілкування, розуміти мотиви, інтенції, стратегії поведінки, фрустрації як свої власні, так і партнерів по спілкуванню, рівень оволодіння ними технологією та психотехнікою спілкування. А також вміння використовувати різноманітні засоби та методи впливу на особистість, адекватно сприймати та розуміти її, налагоджувати ефективну взаємодію.

У змістовому плані вона охоплює: компетентність у реалізації комунікативної, інтерактивної, комунікативної функцій спілкування; компетентності в реалізації суб'єкт-суб'єктної взаємодії партнерів по спілкуванню; компетентність у розв'язанні продуктивних та репродуктивних завдань спілкування; компетентність у реалізації поведінкового, операційно-інструментального та особистісного рівнів спілкування.

О.Є. Прозорова в комунікативній компетентності вбачає інтегровану особистісну якість, яка забезпечує ситуативну адаптивність та вільне володіння вербальними та невербальними засобами спілкування, оскільки під комунікативною компетентністю слід розуміти «цілісно-особистісне утворення, яке формується в процесі спілкування та забезпечує можливість адекватного відображення психічних станів й особистісного відображення психічних станів та особистісного складу іншої людини, правильну оцінку її вчинків, прогнозування на їх основі особливостей поведінки особи, що сприймається».

Л.А. Петровська наголошує на тому, що комунікативна компетентність практичного психолога в узагальненому вигляді передбачає розвиток адекватної орієнтації в самому собі – власному психологічному потенціалі, потенціалі людини, що потребує його допомоги, ситуації та задачі процесу спілкування.

Як здатність особистості до орієнтації у ситуаціях, що заснована на знаннях і чуттєвому досвіді трактує комунікативну компетентність Ю.М. Ємельянов і ставить акцент на тому, що дана здатність передбачає соціально-психологічне навчання. Оскільки комунікативна компетентність набувається в соціальному контексті то основним фактором її розвитку є досвід людини, її загальна ерудиція та певні здібності [7].

Узагальнюючи вищезазначене, стає очевидним, що професія психолога ставить високі вимоги до особистості фахівця, адже поняття компетентності не зводиться суто лише до наявності необхідного рівня знань в галузі та засвоєння певних патернів професійної поведінки.

Комунікативна підготовка студента-психолога до професійної діяльності, включає, комунікативну культуру особистості, комунікативну компетентність як операційну складову комунікативної культури, яка складається з комунікативних знань, умінь, навичок та спроможності ними користуватися у повсякденному житті, спілкуванні і міжособистісній взаємодії.

Таким чином, комунікативна культура є важливою складовою психологічної компетентності майбутніх психологів, а комунікативна компетентність як підсистема останньої – забезпечуючий елемент функціональної сторони комунікативної культури.

З огляду на це, можна виділити трикомпонентну структуру комунікативної культури (за Л.А. Пономаренко), яка включає: індивідуально-особистісну, мотиваційно-вольову й соціально-комунікативну складові психологічної структури комунікативної культури.

Індивідуально-особистісна складова сприяє створенню мотивації для реалізації подальшої ефективної діяльності, пізнання й набуття соціального досвіду студента в умовах міжособистісної взаємодії. Ця складова через систему особистісних мотивів-цілей забезпечує мотивування і спрямовує процес засвоєння відповідних знань, вироблення навичок і вмінь, формування морально-психологічних переконань, що об'єктивуються в комунікативних якостях людини, а також впливають на вибір і реалізацію способу та засобів комунікативної діяльності. Мотиваційно-вольовому ж компоненту належить подальша смислоутворююча функція у становленні комунікативної культури особистості, він забезпечує цілісність і системність в її організації.

Індивідуально-особистісна складова являє собою сукупність індивідуально-ціннісних та індивідуально-особистісних утворень, які є внутрішнім результатом психічної діяльності особистості, втілюються у відповідних моральних і комунікативних якостях і визначають характер її комунікативної активності. До індивідуально-особистісної складової входять: індивідуальні особливості особистості, які включають особливості темпераменту, характеру, наявність здібностей, екстравертованість-інтровертованість особистості; прижиттєві надбання особистості: ідеали, настанови, цінності, моральні якості й етичні норми. Психологічним підґрунтям цих якостей виступає морально-етична орієнтованість особистості як її загальна позиція, сукупність психоморальних настановлень комунікативного спрямування, що відбивають характер її ставлення до інших людей і до самої себе, до спілкування і справи.

Мотиваційно-вольова складова – це сукупність мотиваційно-сміслових утворень, які є внутрішнім результатом психічної діяльності особистості, втілюються у відповідних мотивах комунікативної поведінки. Мотиваційно-вольова складова містить у собі потребово-мотиваційний та емоційно-вольовий компоненти.

Потребово-мотиваційний компонент включає базові потреби особистості – в

пізнанні і самопізнанні, в оцінці піших людей, в спілкуванні, у самоствердженні, в самовдосконаленні, самовираженні, в досягненні успіху й уникненні невдач, а також спрямованість особистості. Форми вияву спрямованості індивіда детермінуються його комунікативними здібностями, характером свідомості та самоусвідомлення.

Емоційно-вольовий компонент відповідає за регулювання емоцій й поведінки (готовність і вміння суб'єкта управляти своєю поведінкою у процесі спілкування, вміння уникати конфлікту й ефективно виходити з нього, здатність до самоорганізації, тобто, це здатність людини до вольової адаптації у процесі комунікації). Сформованість даного компонента передбачає наявність у студента певних вольових якостей та експресивно-емоційних особливостей, а саме: впевненості в собі, наполегливості, самоконтролю, самовладання, самокритичності, самостійності, емоційної стійкості тощо. Ці характеристики потрібні студентів як суб'єкту спілкування для свідомого прийняття рішення в комунікативній ситуації, послуговування узгодженими з суспільними нормами способами та засобами комунікації, контролювання і регулювання своєї поведінки в ході взаємодії.

Мотиваційна складова інтегрує в собі позитивне ставлення особистості до діяльності, настановлення на додержання моральних принципів у налагодженні взаємин з оточенням, морально-психологічну самооцінку своєї готовності до комунікативної активності.

До соціально-комунікативної складової входять комунікативні знання, вміння та навички, характеристики особистості, які дають змогу студентів досягати оптимального комунікативного взаємозв'язку, взаєморозуміння у ситуаціях міжособистісної взаємодії. Соціально-комунікативна складова включає два основні компоненти: соціально-психологічний та індивідуально-комунікативний.

До складу соціально-психологічного компоненту входять емпатія, сприйняття себе й інших, вміння бути потрібним, рефлексивність, усвідомлення своєї соціальної ролі тощо.

Індивідуально-комунікативний компонент включає вміння встановлювати і підтримувати контакт, зворотний зв'язок; мовну компетентність, культуру мовлення, мовленнєву активність; комунікативні знання, навички; комунікативні вміння (вміння слухати, говорити, розуміти, використовувати

вербальні і невербальні засоби). Одна з складових індивідуально-комунікативного компоненту – мовна компетентність, яку утворюють такі лінгвістично-комунікативні засоби: а) потрібний для спілкування словниковий запас, що передбачає лексичне багатство і точність у визначенні понять; б) навички говоріння як володіння основами граматики (нормативними фонетикою, граматиною, лексикою і стилістикою) для забезпечення процесу говоріння; в) навички слухання як спроможність впізнавати слова згідно з їхнім значенням і близькі за звучанням (фонематичний слух), сприймати на слух і розуміти зміст поняття, складні синтаксичні конструкції тощо для забезпечення процесу слухання.

Культура мовленнєвого спілкування як важлива складова індивідуально-комунікативного компоненту комунікативної культури включає культуру мови і культуру мовлення, зв'язок між якими аналогічний зв'язку між мовою і мовленням, іншими словами, між компетентністю і реалізацією за допомогою вербальних і невербальних засобів комунікативного наміру суб'єктів спілкування. А мовну компетентність студента утворюють такі мовні «ресурси»: багатий словниковий запас, навички говоріння і навички слухання, додержання пауз, концентрація на співрозмовникові та ін.

Визначивши основні системоутворюючі складові комунікативної культури, які допомагають зрозуміти всю багатоаспектність її сутності, виділимо основні її компоненти, на формування яких слід звернути увагу в процесі становлення комунікативної культури студента-психолога:

– гностичний компонент (система знань про сутність, структуру, функції та особливості спілкування взагалі та професійного зокрема; знання про стилі спілкування, зокрема, про особливості власного комунікативного стилю; фонове знання, тобто загальнокультурна компетентність, яка, не маючи безпосереднього відношення до професійного спілкування, дозволяє вловити, зрозуміти приховані натяки, асоціації, тобто зробити розуміння глибшим, більш емоційним, особистісним; творче мислення, внаслідок якого спілкування виступає як різновид соціальної творчості);

– конативний компонент (загальні та специфічні комунікативні вміння, які дозволяють успішно встановлювати контакт із іншою людиною, адекватно пізнавати її внутрішні стани, керувати ситуацією взаємодії

з нею, застосовувати конструктивні стратегії поведінки у конфліктних ситуаціях; культура мовлення; експресивні уміння, які забезпечують адекватний висловлюванням міміко-пантомімічний супровід; перцептивно-рефлексивні уміння, які забезпечують можливість пізнання внутрішнього світу партнера по спілкуванню та розуміння самого себе; домінуюче застосування організуючих впливів у взаємодії з людьми (порівняно з оцінюючими і, особливо, дисциплінуючими);

– емоційний компонент (гуманістична установка на спілкування, інтерес до іншої людини, готовність вступати з нею в особистісні, діалогічні взаємини, інтерес до власного внутрішнього світу; розвинуті емпатія та рефлексії; високий рівень ідентифікації з виконуваними професійними та соціальними ролями; позитивна Я-концепція; адекватні вимогам професійної діяльності психоемоційні стани).

Отже, комунікативна культура є психологічним знаряддям суб'єкта спілкування, це внутрішній результат його психічної і комунікативної діяльності. Вона

являє собою систему вмотивованих, морально зорієнтованих комунікативних якостей і вмінь людини, які мають для неї особистісний смисл, сприяючи досягненню життєвих цілей. Модель психологічної структури комунікативної культури містить чотири ієрархічно узгоджених компоненти: мотиваційний, пізнавальний і вольовий, що обслуговують її особистісний рівень (мотиваційно-сміслові утворення), і поведінковий (операційний), який забезпечує функціонування рівня комунікативної компетентності. В реальному комунікативному процесі всі компоненти взаємопов'язані і взаємопроникають один в одного. Структурні компоненти комунікативної культури, закладаючись у особистості майбутнього психолога в ході професійної діяльності та спілкування, динамічно розвиваються при переході на нові рівні розвитку психологічної організації особистості. Перспективою подальшого дослідження буде вивчення чинників становлення у майбутніх практичних психологів професійно достатнього рівня комунікативної компетентності.

Література

1. Бондарчук О.І. Психологічна компетентність фахівця: зміст та основні підходи / О.І. Бондарчук // Наук. вісн. Миколаїв. держ. ун-ту ім. В.О. Сухомлинського: Зб. наук. пр.; Сер. «Психологічні науки» / за ред. С.Д. Максименка, Н.О. Євдокимової. – Т. 2. – Вип. 8. – Миколаїв: МНУ імені В.О. Сухомлинського, 2012. – С. 30–36.
2. Емельянов Ю.В. Активные групповые методы социально-психологической подготовки специалистов / Ю.В. Емельянов // Вопросы психологии. – 1993. – №4. – С. 69-73.
3. Знаменская С.В. Педагогические условия формирования коммуникативной культуры студентов в процессе профессиональной подготовки в вузе : дисс. канд. пед. наук: 13.00.06 / Стояна Васильевна Знаменская. – Ставрополь, 2004. – 169 с.
4. Корніяка О.М. Психологія комунікативної культури школяра: [монографія] / О.М. Корніяка. – К.: Міленіум, 2006. – 336 с.
5. Кравченко Е.В. Развитие коммуникативной культуры учащихся в условиях гуманизации образования: дисс. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Кравченко Елена Вячеславовна. – Саратов, 2004. – 183 с.
6. Кузьмина Н.В. Профессионализм личности преподавателя и мастера производственного обучения / Н.В. Кузьмина. – М.: Высш. шк., 1990. – 119с.
7. Пономаренко Л.А. Комунікативна підготовка майбутнього психолога як підґрунтя успішності його професійної діяльності / [Л.А. Пономаренко]: Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України, за редакцією академіка С.Д. Максименка. – Київ, 2010. – 515 с.

*Barchij M. S., senior lecturer of the department of psychology
Fozekosh A. V., master's degree of psychology*

COMMUNICATIVE CULTURE AS A COMPONENT OF PSYCHOLOGICAL COMPETENCE OF FUTURE PSYCHOLOGISTS

This article is about communicative culture as a part of psychological competence of future psychologists as a professionals. There was explained the word combination "communicative culture" through the prism of interpretations different conceptual approaches to the study of this phenomenon. Defined the place of the communicative culture in the structure of psychological competence and the point of it in the communicative competence. There were also singled the main components in the structure of the communicative culture. The article considered communicative culture as a psychological weapon the subject of communication which is the system motivating, morally oriented communicative skills and abilities of the person. On the ground of theoretical generalization the main approaches of the communicative culture studying and forming were signified.

Key words: communicative culture, structure of the communicative culture, psychological competence, communicative competence.